

vezu između italijanskih investicija u Dalmaciji i značaja koji je ova oblast imala u jugoslovensko-italijanskim političkim odnosima. Tokom druge polovine tridesetih godina ulaganje italijanskog kapitala u Jugoslaviju opada, pretežno kao posljedica činjenice da je italijanska ekonomija bila opterećena obilnim troškovima zbog ratnih priprema.

Na kraju knjige, kao i nakon svakog poglavlja, autor izvodi zaključke koji u mnogome olakšavaju praćenje niti njegovog izlaganja. Knjiga sadrži rezime na srpskom i italijanskom jeziku i obiluje raznovrsnim tabelama, koje jasno prate, objašnjavaju i produbljuju sadržaj teksta. Djelo Gorana Latinovića zaslužuje čitalačku pažnju i zbog činjenice da je jedno od veoma rijetkih iz ekonomske istorije koje se pojavilo u srpskoj istoriografiji posljednjih godina.

Danilo Kovač

Nebojša Randelović, Željko Lazić, Martin Matijašević, POZIV NA PROGON, ANTIJEVREJSKA I ANTIMASONSKA KAMPANJA U LISTU VREME 1940. GODINE, Beograd, Službeni glasnik, 2019, 246.

Iako je srpski narod podneo najviše žrtava u ustaničkoj 1941. godini i tokom celog Drugog svetskog rata, iako je podelio stradalničku ulogu sa jevrejskim narodom u Srbiji, u proteklih dve i po decenije primetna je tendencija da se srpski narod optuži za učešće u antijevrejskim postupcima pred Drugi svetski rat, Holokaustu i progonu jevrejskog stanovništva u Srbiji tokom okupacije. Ova tendencija započeta u knjizi-pamfletu izvesnog Filipa Koena, *Tajni rat Srbije* (1996), proširuje se van propagandističkih naslova i na ovdašnju javnost, pa čak i na pojedina naučna dela srpske istoriografije ili na aktivnost pojedinih udruženja. U takvim delima ili javnim nastupima insistira se na navodnoj ulozi srpskog naroda u progonu jevrejskog stanovništva i Holokaustu, koja započinje u vremenu neposredno pred Drugi svetski rat, a potom kulminira u toku prve dve godine nemačke okupacije Srbije.

Najnoviji naslov na tom tragu jeste *Poziv na progon, Antijevrejska i antimasonska kampanja u listu Vreme 1940. godine* trojice autora, različitih naučnih profila, mahom iz pravnih ili bezbednosnih nauka. Reč je o delu nastalom na bazi studije jednog koautora, Željka Lazića

(*Uvod u smrt, numerus clausus 1940. godine i ograničavanje prava Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*), koja je, osim pitanja Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, proširena delom koji govori o masoneriji.

Autori još u predgovoru ističu da analiziraju „unutrašnje, političke i društvene aspekte progona masonske i jevrejske zajednice na našem prostoru 1940. godine.“ Iako se sugerise da je reč o „progonu“, a to čitamo i u naslovu studije, već iz samog predgovora vidimo da je „centralni deo monografije“ u stvari analiza sadržaja dnevnog lista *Vreme*, „usmerenog ka satanizaciji ovih društvenih grupa.“

U „Uvodnim razmatranjima“ koja slede daje se izuzetno teška ocena da je „upravo pisanje dnevnog lista *Vreme* predstavljalo prelaz iz latentnog u manifestni oblik progona slobodnih zidara i jevrejske zajednice, pa do otvorenih likvidacija koje su usledile po okupaciji Kraljevine Jugoslavije i uspostavljanju okupacione vlasti.“ Ovako teška ocena opstaje, iako već u sledećem pasusu autori ističu da je reč o beogradskim dnevnim novinama, a da je vremenski okvir istraživanja „ograničen na drugu polovinu 1940. godine“. Međutim, iako je reč o relativno ograničenom medijskom uzorku, autori zaključuju da je negativna kampanja protiv masonske i jevrejske zajednice „predstavljala korak ka progonu“, koji je izvršen posle okupacije Kraljevine Jugoslavije.

Monografija je podeljena na delove u kojima se uočava različit pristup trojice koautora. Prvo poglavlje govori o nastanku masonerije na jugoslovenskim prostorima i u Kraljevini Jugoslaviji. Autori daju pregled razvoja masonske organizacije na području Srbije i Jugoslavije, ali na bazi literature. Ističu nedostupnost relevantnih izvora masonerije, ali pokušavaju da opovrgnu negativan stav javnosti prema ovom tajnom udruženju, mahom koristeći poznatu literaturu.

Iako kritikuju kovanicu „judeomasonerija“ – koja je, kako navode, smišljena od fašističkih i totalitarnih pokreta i režima – upravo sledeće poglavlje govori o jevrejskoj zajednici u Kraljevini Jugoslaviji. Autori, analizirajući obe zajednice, kao da indirektno opravdavaju kovanicu koju prethodno kritikuju. Reč je, inače, o korektnom pregledu nastanka, organizovanja i društvene prisutnosti jevrejske zajednice na bazi relevantne literature. Već završni pasusi ovog dela, međutim, najavljuju „pritisak na jevrejsku zajednicu“ koji se osetio kroz nega-

tivnu kampanju pojedinih dnevnih listova, među kojima se isticalo *Vreme*, kao i kroz dve antijevrejske uredbe iz istog perioda.

Mada kritikuju termin judeomasonstvo, autori u celoj studiji vezuju te dve zajednice i kao da opravdavaju ovaj pojam. Oni nisu ni na koji način demistifikovali optužbe u javnosti na račun rada masonerije u Kraljevini Jugoslaviji, a postavljajući uporedo obe organizacije, čak dajući spisak članova masonske lože iz 1940. u kome se vidi jedan broj jevrejskih imena, kao da su dodali mogućnost da se one i dalje tumače na isti način.

U trećem delu se razmatra približavanje Jugoslavije Trojnom paktu, a u narednom se navode pojave antisemitizma i antimasonstva u Kraljevini. Pri tome se ukazuje na „prodiranje fašizma u srpsko društvo“ u Jugoslaviji, ali tako tešku optužbu ni na koji način ne objašnjavaju niti iznose koje ličnosti ili organizacije su zastupale fašizam u Kraljevini. Kada nešto kasnije navode pojedine takve organizacije, upadljivo je da nijedna od njih nije bila u Srbiji (Katolička akcija, ustaški pokret). Niti su to incidenti, koje primera radi čine pripadnici nemačke nacionalne manjine. Iznose i druge optužbe (da je Jevrejima bilo zabranjeno napredovanje više od čina pukovnika u Jugoslovenskoj vojsci), koje su uglavnom date na bazi izjava pojedinaca, a ničim nisu dokumentovane.

Ključna poglavlja knjige – peto, šesto i sedmo, čine osnovu studije kojom autori opravdavaju svoju teoriju o najavljenom progonu Jevreja i masona. U petom poglavlju autori analiziraju pisanje dnevnog lista *Vreme* u septembru 1940, u šestom antijevrejsku i antimasonsku kampanju u narednom mesecu, dok se sedmo bavi uticajem Jevreja u privrednom i društvenom životu.

Autori ocenjuju beogradski dnevni list *Vreme* kao „pronemački“, ali čitaocu samo daju naznaku da u njemu antimasonsku kampanju u leto 1940. vode „publicisti pronemačke i profašističke orijentacije“. Dalje, kada se pogledaju tekstovi sa antijevrejskim sadržajem, uočava se da se nijedan od njih ne odnosi na bilo kakvu pojavu antisemitizma ili bilo čega sličnog na teritoriji Srbije. Navode se primeri iz privrednog života u Subotici, Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu, Somboru, Osijeku, Skoplju i drugim mestima, najviše u Hrvatskoj banovini, a potom u Dravskoj. Nijedan primer vezan za Jevreje, njihovo poslovno delovanje ili bilo šta drugo – nije sa teritorije Srbije!

Tek u sedmom poglavlju ukupno četiri članka analiziraju jevrejsku konkurenciju prema pojedinim manufakturama u Beogradu čiji su vlasnici Srbi, kupovinu nekretnina milionske vrednosti po Beogradu, jevrejska društva koja organizuju došljaci (upadljiva razlika u odnosu na ponašanje starosedelaca), kao i jedan članak o Jevrejima u Moravskoj banovini. I dalje dominiraju članci o Jevrejima u bivšim austrougarskim oblastima Kraljevine Jugoslavije. Uočava se da autori ne prave teritorijalnu razliku u skladu sa svojom tezom o „nagoveštenom progonu“ u Srbiji, niti analiziraju kolika je njihova tačnost, a šta je možda preterivanje.

Navedeni niz članaka dovešće da zaključka da je list *Vreme* u tom periodu 1940. imao cilj „satanizaciju Jevreja kroz seriju negativnih i neutemeljenih članaka“. Autori donose taj zaključak iako nismo videli da komentarišu navode u člancima, odnosno prenose ih bez komentara. Štaviše, ocenjuju da je cilj kampanje lista bio „da bi se kod šireg stanovništva stvorila klima koja bi podržala progon ovih zajednica.“ Kakav progon je u pitanju, autori ne navode. Oni verovatno anticipiraju događaje koji će se u Srbiji dogoditi za vreme okupacije. Ispada, po autorima, da su *Vreme* i njegovi novinari bili dalekovidni u projektovanju događaja u Srbiji, odnosno da su predvideli slom Kraljevine, nemačku okupaciju, ustanak, nemačku politiku represalija i odmazdi uz masovno istrebljenje jevrejske zajednice na prelazu iz 1941. u 1942. godinu.

Šta se, međutim, uočava daljim čitanjem? To da autori nisu originalni u svojoj kritici, već u osmom poglavlju preuzimaju stavove dužeg članka *Vesnika Jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, koji analizira pisanje lista *Vreme* u broju 23 iz 1940. godine. Taj članak je, u suštini, osnova tumačenja trojice autora o pisanju lista *Vreme*. Članak pomenute jevrejske opštine, međutim, navodi: „Nikada u kraljevini Srbiji nije bilo mržnje ni prema kome, pa ni Jevrejima“.

Kulminacija najavljenog progona stiže u poglavljima 9, 10. i 11. Slom Kraljevine aprila 1941. i potonja nemačka okupacija Srbije dovede do progona masona i Jevreja. Iako autori u desetom poglavlju daju i pregled nastanka srpskih kvislinških upravnih institucija, već u jedanaestom oni ne mogu da izbegnu činjenicu da naredbe o registraciji Jevreja, nošenju žute trake i druge diskriminatorne mere sprovede nemačke vojne ili bezbednosne okupacijske

vlasti. Čak i kad ne preciziraju čiji je „vojni zapovednik u Srbiji“, ili navode samo „izdata je naredba“!

S druge strane, autori beleže da su „Jevreji delom pasivno dočekali nemačku politiku likvidacije“ i da je u Srbiji vladalo „uverenje da ih Nemci neće fizički likvidirati“. Ovakva konstatacija previđa da do tada u okupiranim zemljama nije bilo masovnih likvidacija Jevreja, koje će početi tek 1942. Takođe, da je u trenutku kada Nemci obznanjaju svoje prve naredbe uperene prema Jevrejima, u proleće 1941, u Srbiji situacija mirna. Nema ustanka i nema masovnih represalija, koje će tek od septembra staviti jevrejsko muško stanovništvo u fokus nemačkih masovnih odmazdi, kada će biti izvedene prve veće likvidacije, zajedno sa srpskim stanovništvom.

Budući da srpski, beogradski čitaoci *Vremena* nisu krenuli u progon svojih komšija Jevreja, već će zajedno biti meta progona nemačkih okupacijskih vlasti, nameće se pitanje: da li su nemački okupatori pre dolaska u Srbiju čitali *Vreme* u jesen 1940. pa inspirisani mnogobrojnim člancima krenuli u progon Jevreja i masona kada su okupirali Srbiju?

Paradoksalno, autori ne ilustruju progon Jevreja u jesen 1941. i proleće 1942, koji je najavljen samim naslovom knjige. Ne navodi se sudbina jevrejskih zatočenika u ovdašnjim logorima, niti sve ono što će im se desiti potom. Najavljeni „korak ka progону“ Jevreja (i masona) izostaje.

Tako su autori propustili da poentiraju i demonstriraju kulminaciju svoje teze da je progon te dve zajednice izvršen. Pre momenta progona njihov rukopis staje i sve se završava na nejasnom konglomeratu mera koje okupator uvodi tokom 1941. Bez razjašnjenja kako su te mere i u kojoj srazmeri primenjene, i koliko je Jevreja ili masona nestalo u progону!

Umesto progona autori nude „Zaključna razmatranja“, ali ona skreću u pitanja masonerije koja smo ostavili u ranijim poglavljima. Autori iznose afirmativno viđenje masonerije: „Slobodno zidarstvo kao kosmopolitska, miroljubiva i pravdoljubiva organizacija okupljalo je u svojim redovima sve nacije, bez obzira na versku, etničku ili rasnu pripadnost, što se može videti i danas, a ne isključivo pripadnike jedne nacije.“ Odnosno, ističu da su „slobodni zidari u Srbiji između dva rata predstavljali organizaciju društvene elite.“ Završavaju rukopis rečenicom u kojoj se objašnjava da je rad

masonskih loža zamrznut decenijama kasnije. Da li ovi navodi govore o tome iz koje „zajednice“ nastupaju po svojim biografijama heterogeni autori?

U celini gledano, ova koautorska knjiga osim analize nekoliko meseci pisanja dnevnog lista *Vreme* nije donela ništa novo. Naprotiv, donela je lošu nameru u kojoj se naslovom sugerše „poziv na progon“ jevrejske i masonske zajednice u Srbiji – Kraljevini Jugoslaviji, a potom taj progon vrši neko drugi – okupator. Taj okupator se u vremenu u kojem se analizira pisanje *Vremena* nikako još ne nazire.

Smatramo da je naslov „Poziv na progon“ tendenciozan i usmeren na optužbu ovdašnjeg društva za navodno antijevrejstvo i antimasonstvo. Međutim, autori i pored te očigledne tendencije ne uspeavaju da „dobace“ do progona – već se njihov tekst gubi u hronologiji događaja iz 1941, upravo kada bi trebalo da poentiraju i zasvođe svoju glavnu tezu. Zaključna rečenica: „Ova studija je veoma bitna, budući da ova tema nije dovoljno bila istražena u istoriografiji na ovim prostorima“ otkriva svu neuku pretencioznost trojice autora ove monografije.

Bojan Dimitrijević

Petar Ristanović, KOSOVSKO PITANJE 1974–1989, Novi Sad/Beograd, Promej/Informatika, 2019, 580.

Manji broj istoriografskih dela ima tu vrlinu da svog čitaoca vuče na čitanje iz strane u stranu, sve do zaključka. Jedan od takvih je svakako knjiga, prvenac, Petra Ristanovića, mladog kolege iz Instituta za srpsku kulturu. Reč je o njegovoj doktorskoj tezi koju je priredio za objavljivanje pod naslovom *Kosovsko pitanje 1974–1989*.

Podeljeno u nekih 19 poglavlja, ovo delo govori o Kosovu i Metohiji u Srbiji, Jugoslaviji tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. U stvari, ono daje upečatljivu genezu razvoja albanskog nacionalnog pokreta u pokrajini, u vremenu kada je novouspostavljeni federalizam počeo da se pretvara Jugoslaviju, korak po korak, u konfederaciju. To je vreme u kojem kosovske pokrajinske vlasti svojim postupcima, u suštini, nose klicu separatizma i ideje da se pokrajina izdvoji u zasebnu republiku sa albanskom dominacijom. Takođe, period u kome je političkim činionicima jugoslovenske nomenklature bilo jasno da je pitanje vremena